

## Identifying Effective Drivers in the Future of Security Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan with a Future Research Approach

Reza Hasnavi<sup>1</sup> | Alireza Jafarizad<sup>2</sup> | Ali Tawhidian<sup>3</sup>

### Abstract

The current research, with a future research approach, identifies the most important factors affecting the future state of security relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. This research is applied in terms of purpose, and in terms of method, it is a combination of documentary and survey methods, and in terms of nature, it is based on the new methods of future research, analytical and exploratory science, which has been carried out by using a combination of quantitative and qualitative models; Therefore, according to the nature of the research, this research seeks to answer the question of what are the drivers or key factors affecting the future state of the security relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan and to what extent and how do they affect each other? In order to answer the research question, Meek Mak and Delphi structural analysis methods have been used. In this regard, after holding initial discussion sessions with fifteen elites and executive and academic experts (the statistical community of the research) who had sufficient expertise and experience in security issues and international relations, they were asked to discuss the drivers in the framework of the cross-effects matrix. , give points based on the degree of influence and effectiveness. Twenty primary drivers were identified in the form of four general dimensions. Then, the primary drivers were defined in the framework of the cross-effect matrix in the MikMak prospective software. The output of the scatter plate of the propellants shows the instability of the system. Finally, according to the high score of direct and indirect influence, six key drivers and levers with the greatest influence on the future state of security relations between Iran and the Republic of Azerbaijan were Recognized.

**Keywords:** Household Income, Agriculture, Capital Market, Trend Analysis, PLS.

1

Vol. 3  
Summer 2022

Research Paper

Received:  
9 April 2022  
Accepted:  
20 June 2022  
P.P: 75-94



1. Full. Professor, Management and Industrial Engineering Department, Malik Ashtar University of Technology, Tehran, Iran.

2. Corresponding author: MA graduate, Crisis Management, Non-Action Defense University Complex, Malik Ashtar University of Technology, Tehran, Iran. Alireza.j1364@gmail.com

3. Master's graduate, Crisis Management, Passive Defense University Complex, Malik Ashtar University of Technology, Tehran, Iran.



## شناسایی پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

رضا حسنوی<sup>۱</sup> | علیرضا جعفری زاد<sup>۲</sup> | علی توحیدیان<sup>۳</sup>

### چکیده

پژوهش حاضر، با رویکرد آینده‌پژوهی، به شناسایی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان می‌پردازد. این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از نظر روش ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی و از نظر ماهیت، بر اساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که با به‌کارگیری ترکیبی از مدل‌های کمی و کیفی انجام گرفته است؛ بنابراین، با توجه به ماهیت تحقیق، این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که پیشران‌ها یا عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان کدام‌اند و به چه میزان و چگونه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند؟ برای پاسخ به پرسش پژوهش، از روش تحلیل ساختاری میک مک و دلفی بهره گرفته شده است. در این راستا، پس از برگزاری جلسات اولیه بحث با پانزده نفر از نخبگان و متخصصان اجرایی و دانشگاهی (جامعه آماری پژوهش) که تخصص و تجربه کافی پیرامون مسائل امنیتی و روابط بین‌الملل داشتند، از ایشان خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع به پیشران‌ها، بر مبنای میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری امتیاز دهند. بیست پیشران اولیه در قالب چهار بعد کلی شناسایی شد. سپس، پیشران‌های اولیه در چارچوب ماتریس اثر متقاطع در نرم‌افزار آینده‌نگار میک مک تعریف شد. خروجی صفحه پراکنندگی پیشران‌ها بیانگر ناپایداری سیستم است. در نهایت، با توجه به امتیاز بالای تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم، شش پیشران کلیدی و اهرمی دارای بیشترین تأثیر بر وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان شناخته شد.

**کلیدواژه‌ها:** ایران؛ جمهوری آذربایجان؛ آینده‌پژوهی؛ میک مک.

۱. استاد، گروه مدیریت و مهندسی صنایع، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران.

۲. نویسنده مسئول: فارغ التحصیل کارشناسی ارشد، مدیریت بحران، مجتمع دانشگاهی پدافند غیرعامل، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران.  
Alireza.j1364@gmail.com.

۳. فارغ التحصیل کارشناسی ارشد، مدیریت بحران، مجتمع دانشگاهی پدافند غیرعامل، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران.

## مقدمه

امروزه واژه آینده‌پژوهی به‌طور گسترده‌ای به کار گرفته می‌شود. این واژه گستره وسیعی از رویکردهایی است که باعث بهبود فرایند تصمیم‌گیری می‌شوند؛ رویکردهایی که تفکر درباره آینده بلندمدت را به همراه دارند (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷). جمهوری اسلامی ایران با داشتن مرزهای مشترک با ۱۵ کشور، با هدف تأمین امنیت و موقعیت راهبردی خود سیاست خارجی انعطاف‌پذیر و فعال دارد؛ لذا جمهوری اسلامی ایران تلاش می‌کند تا نسبت به کشورهای همسایه از سیاست دوستانه بر اساس اصول مبتنی بر حسن همجواری برخوردار باشد و با کشورهای منطقه و جهان نیز روابط دوجانبه خود را توسعه بخشد؛ و در این زمینه نقش جمهوری آذربایجان حائز اهمیت است. تهران که در قفقاز جنوبی منافع گسترده‌ای دارد، به هنگام تعیین دورنمای سیاست خارجی موردنظر خود، بر روابط با جمهوری آذربایجان به‌عنوان بزرگ‌ترین کشور قفقاز جنوبی اهمیت می‌دهد. تهران درک می‌کند که بدون همکاری و برقراری روابط مفید و متقابل با باکو نمی‌توان سیاست موفقیت‌آمیزی را در قفقاز جنوبی اعمال کرد. در عین حال، جمهوری آذربایجان با بهره‌جستن از موقعیت خود مطابق موازین بین‌المللی در تلاش برای صلح در منطقه فقط به صدور بیانیه‌ها اکتفا نمی‌کند و در حد لزوم دست به اقدامات عملی و سیاسی می‌زند و نسبت به همسایگان، به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران، روابط متوازی را دنبال کرده است (کولایی، ۱۳۸۴: ۲۶-۲۷).

مساحت جمهوری آذربایجان ۸۶ هزار کیلومتر مربع است. این جمهوری با ۵ کشور مرز مشترک دارد. طول مرزهای این کشور ۲۴۸۹ کیلومتر می‌باشد. آذربایجان از شمال با روسیه (جمهوری خودمختار داغستان)، شمال شرقی با گرجستان، در غرب با ارمنستان، جنوب با جمهوری اسلامی ایران و از جنوب غربی (جمهوری نخجوان) با ترکیه هم‌مرز بوده و در شرق نیز به دریای خزر محدود می‌شود (امیراحمدیان، ۱۳۶۷: ۵۹-۵۸).

در واقع جمهوری آذربایجان در همسایگی شمال غربی ایران است که از جنوب با استان‌های اردبیل، آذربایجان شرقی و آذربایجان غربی همسایه است و ۷۹۷ کیلومتر با ایران مرز مشترک

دارد. جمهوری آذربایجان در نقطه تلاقی قاره‌های آسیا و اروپا واقع شده و به دلیل موقعیت چهارراهی خود، ارتباط روسیه را در شمال با ایران، خلیج فارس و دریای عمان و از آن راه با آب‌های جهان در جنوب فراهم می‌سازد. جمهوری آذربایجان یک کشور مسلمان و شیعه است که پیوندهای تاریخی عمیقی با ایران دارد و تا زمانی که چندین دور، بخشی از سرزمین ایران بوده است. از سوی دیگر جمهوری آذربایجان به دلایل خاص سیاسی - امنیتی، قومی، فرهنگی و تاریخی، همواره نقطه اصلی نگاه ایران به منطقه قفقاز به حساب آمده است (عباسی و موسوی، ۱۳۹۲).

منافع جمهوری اسلامی ایران از نظر ژئوپلیتیک با منطقه قفقاز جنوبی گره خورده است. از سوی دیگر این منطقه در گذشته مستقیم یا غیرمستقیم جزو سرزمین پهناور ایران بوده که از قرن شانزدهم و سپس از قرن هجدهم از زمان پتر کبیر به این سو مناطق پهناور در آسیای مرکزی و قفقاز به تدریج از نفوذ ایران خارج و در شمار متصرفات روسیه تزاری درآمد. از این رو ایران تا به امروز نقش تاریخی خود را در این منطقه فراموش نکرده است. این جمهوری‌ها از زمان جدایی از سرزمین مادری (ایران) در حوزه اقتدار روسیه تزاری و سپس اتحاد شوروی قرار داشتند. ولی با فروپاشی اتحاد شوروی خود به کشورهای مستقلی تبدیل شدند. در این راستا، جمهوری آذربایجان به دنبال فروپاشی اتحاد شوروی و اعلام استقلال در سال ۱۹۹۱ سیاست خارجی خود را در مسیر نزدیکی هر چه بیشتر به کشورهای اروپایی، ایالات متحده، ترکیه و اسرائیل قرار داد (عباسی و موسوی، ۱۳۹۲).

در این پژوهش، در زمینه آینده‌پژوهی روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، سعی شده پیشران‌ها یا عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از میان عوامل اولیه مؤثر با دقت انتخاب شود؛ بنابراین، با توجه به ماهیت تحقیق، این پژوهش با هدف پاسخ‌گویی به این پرسش انجام گرفته است: پیشران‌ها یا عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان کدام‌اند و به چه میزان و چگونه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند؟ پیشران‌ها ابزارهایی برای سیاست‌گذاری هستند. این پیشران‌ها جنبه اهرمی و جنبه تنظیم‌گری دارند. شناخت این پیشران‌ها و تحلیل تأثیرات آن‌ها کمک می‌کند تا سیاست‌گذار در این حوزه، به جای تمرکز بر راه‌حل‌های ساده‌انگارانه، بر ریشه‌های اصلی تکیه کند و با تمرکز منابع در حوزه‌های شناسایی شده، تصمیمات

اثر بخش تری از سوی سیاست‌گذار و بازیگران اتخاذ شود. به علاوه، شناسایی این پیشران‌ها و نظارت بر آن‌ها می‌تواند بر تدوین سناریوها، راهبردها، راهکارها، برنامه‌ریزی، ساماندهی و نظام‌مند کردن روابط بین دو کشور تأثیرگذار باشد.

ضرورت انجام این تحقیق از آنجا ناشی می‌شود که پژوهش‌های انجام شده کمتر با رویکرد آینده‌پژوهانه جهت کمک به سیاست‌گذار در تدوین سیاست‌های اجرایی و بسته‌های سیاستی بوده است و افزون بر فراوانی نه‌چندان زیاد پژوهش‌های قبلی در زمینه موضوعی حاضر؛ لذا با توجه به حساسیت موضوع و خلأ موجود، ضرورت انجام پژوهش به‌منظور کمک به سیاست‌گذار در تدوین سیاست‌های اجرایی و بسته‌های سیاستی با پشتوانه علمی و آینده‌پژوهانه بیشتر نمایان می‌شود.

از لحاظ کاربردی نیز می‌توان به پاره‌ای از ضرورت‌ها جهت انجام پژوهش حاضر اشاره نمود. از جمله این که علی‌رغم همه خیره‌سری‌های جمهوری آذربایجان و افراط‌گرایی‌های قومی، اقتصادی و ایدئولوژیک، استراتژی جمهوری اسلامی ایران همواره بهبود روابط و داشتن روابط حسنه با همسایگان بوده است؛ لذا در راستای روابط حسنه، سیاست‌گذار می‌تواند بر اساس پیشران‌های تأثیرگذار و نقش‌آفرین احصا شده و همچنین پیشران‌های کلیدی که در خروجی و نتیجه پژوهش به آن‌ها دست پیدا می‌کنیم اقدام به تدوین سیاست‌های تنظیمی و همچنین بسته‌های سیاستی نماید.

## مبانی نظری و پیشینه پژوهش

### ۱- مفهوم روابط بین‌الملل

مجموعه اقدامات و کنش‌های متقابل واحدهای حکومتی و نهادهای غیردولتی و همچنین روندهای سیاسی میان ملت‌ها را روابط بین‌الملل می‌گویند. نظریه‌پردازی درباره روابط بین‌الملل را می‌توان تا یونان و هند باستان و سپس در قرون وسطی و دوران مدرن (از رنسانس تا دوران روشنگری و بعد از آن) دنبال کرد. البته عده‌ای که روابط بین‌الملل را بر اساس روابط میان واحدهای ملی تعریف می‌کنند، این پدیده و مطالعه آن را به جهان «استغالیایی»؛ یعنی از سال ۱۶۴۸ به بعد نسبت می‌دهند. پایه‌های اساسی روابط بین‌الملل، بعد از پیدایش سیستم کشوری در

اروپا در قرن هفدهم و بعد از قرارداد ۱۶۴۸ وستگالیا ریخته شد و با انقلاب کبیر فرانسه در سال ۱۷۸۹ تکامل یافت. پدیده روابط بین‌الملل در دهه سوم قرن بیستم، ابتدا به‌عنوان یک رشته دانشگاهی در دانشگاه‌های آمریکا مثل هاروارد و کلمبیا و بعد از جنگ جهانی دوم شکل مشخص تری به خود گرفت. دانشمندان این رشته چارچوب‌های مفهومی متفاوت خود را بر اساس مبانی فرانظری مختلف ارائه کردند. از اواخر دهه ۱۹۳۰، وجود تعارض در دیدگاه‌های نظری در این حوزه مورد توجه قرار گرفت و به یکی از مشخصه‌های پایدار رشته روابط بین‌الملل تبدیل شد (کریاسیان، ۱۳۹۳).

## ۲- مفهوم امنیت

از سال ۱۹۹۱ م، «امنیت» به صورت یک مفهوم مورد اختلاف و جدل در روابط بین‌الملل درآمده است. به‌رحال واژه امنیت دارای دو معنای ایجابی و سلبی است که ایجابی یعنی، وجود احساس رضایت و اطمینان خاطر نزد دولت مردان و شهروندان و سلبی یعنی نبود ترس، اجبار و تهدید. پس می‌توان گفت که امنیت عبارت است از رهایی از وحشت، خوف، خطر و داشتن آرامش و اطمینان در حراست و صیانت از ارزش‌ها و منافع حیاتی کشور. حفاظت جامعه، ارزش‌ها و نهادهای داخلی آن در برابر تهدیدات اعم از داخلی و خارجی؛ تهدیداتی که بقای رژیم‌ها و نظام شهروندی و شیوه‌ی زندگی آحاد جامعه را مختل می‌کند و موجودیت آن‌ها را به خطر می‌اندازد (محمدی و شفیعی سروستانی، ۱۴۰۰).

## ۳- آینده پژوهی

آینده پژوهی ۱ دانشی است فراتمدنی و فرارشته‌ای که کشف آینده‌های محتمل و تلاش برای ساخت آینده‌های مطلوب را سرلوحه اهداف خود دارد (خسروی‌پور و پورفاتیح، ۱۳۹۷: ۷۰). هدف مهم آینده پژوهی کمک به تصمیم‌گیرندگان به منظور کسب آمادگی برای رویارویی با طیف وسیعی از آینده‌های باورپذیر است (بنگستون، ۲۰۱۸: ۱۹۴). آینده پژوهی به‌عنوان یک فرارشته و به تعبیری پسارشته، هم‌زمان علم و هنر است. علم است زیرا برخوردار از

معرفت‌شناسی‌ها، روش‌شناسی‌ها و روش‌های مختلف گردآوری، تحلیل و ارائه یافته‌های پژوهشی است (آینده‌بان، ۱۳۹۶: ۱۱). آینده‌پژوهی در پی آن است تا با بهره‌گیری از تحلیل وضعیت موجود، شناسایی سازوکارهای تغییر و تعریف سناریوهای مختلف، توسعه و بهبود را در آینده‌های محتمل و ممکن پیش‌بینی کند (واعظی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲). در حوزه علوم انسانی نیل به واژگان یکسان و تعاریف یگانه، امری محال یا دست‌کم دشوار است؛ زیرا برای بسیاری از مفاهیم می‌توان به تعداد انسان‌ها تعریف ارائه کرد (گودرزی، ۱۳۹۴: ۶۴). در ذیل به دو تعریف از تعاریف آینده‌پژوهی اشاره می‌شود:

آینده‌پژوهی علم مطالعه نظام‌مند آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب است. مهم‌ترین هدف آینده‌پژوهی تلاش برای شناخت دقیق‌تر تحولات آینده است (رضائیان و کاظمی، ۱۳۹۳: ۱۷۳).  
آینده‌پژوهی دانشی است که به انسان می‌آموزد چگونه به مصاف آینده‌های مبهم برود و در این رویارویی دستخوش کم‌ترین دشواری شده و بیشترین سود را به چنگ آورد (پدرام، ۱۳۹۳: ۱۶).

به‌کارگیری روش‌های آینده‌پژوهی آگاهی پیش‌دستانه را افزایش می‌دهد؛ این امر فهم ما را از آینده به‌منظور اقدام شتابان‌تر و زود هنگام‌تر گسترش می‌دهد (گلن و گوردن، ۱۳۹۳: ۲۵-۲۶).

#### ۴- آینده‌نگاری

مراد از آینده‌نگاری در این تحقیق، تعریف راهنمای عملی آینده‌نگاری منطقه‌ای فورن از آینده‌نگاری است: «آینده‌نگاری فرایندی نظام‌مند است که به گردآوری اطلاعاتی می‌پردازد که نگرشی جامع ارائه کرده و معطوف به آینده، در افق میان‌مدت یا بلندمدت است و تصمیم‌های امروز و اقدامات پیش‌برنده به‌هم‌پیوسته را مورد هدف قرار می‌دهد. آینده‌نگاری ماحصل همگرایی روندهای موجود در توسعه زمینه‌های علوم تحلیل سیاستی، «برنامه‌ریزی راهبردی» و «آینده‌پژوهی» است» (فورن، ۲۰۰۱: ۵). این دستورالعمل آینده‌نگاری را فرایندی مبتنی بر گفت‌وگو اجتماعی، «۳ خلق کند: (۱) فرایندی نظام‌مند و مشارکتی، (۲) فرایندی مبتنی بر گفت‌وگو اجتماعی، (۳) خلق چشم‌اندازهای الهام‌بخش و همه‌جانبه با حضور گروه‌های کثیری از خبرگان و نمایندگان همه

گروه‌های ذی‌نفع، و ۴) ترسیم چشم‌انداز مبنای برنامه‌ریزی راهبردی با هدف حمایت از تصمیم‌سازی در زمان حال.

فرایند آینده‌نگاری بستر اقدامات مناسب امروز برای جلوگیری از غافل‌گیری فردا و نیز دستیابی به چشم‌انداز مطلوب را طی فرایند یادگیری و مشارکت‌پذیری جمعی میان سطوح متعدد ذی‌نفعان فراهم می‌کند و به شکلی ادامه‌دار، با تحلیل بازخوردها و به‌روزرسانی دائم راهبردها و فرایندها، به کارآمدی تصمیم‌یاری می‌رساند (طاعتی و همکاران، ۱۴۰۰).

## ۵- کاربست آینده‌پژوهی در تصمیم‌گیری

با ورود به قرن بیست‌ویکم و پیچیده‌تر شدن مسائل و چالش‌های جهانی، نقش آینده‌پژوهی در تصمیم‌گیری پررنگ‌تر شده است. سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان به این باور نزدیک می‌شوند که برای آن‌ها بیش از آنکه از عهده تغییرات سریع و غافلگیرکننده برآیند و عواقب آتی اقدامات امروز را به‌منظور اجتناب از غافلگیری شدن از رخدادها شناسایی کنند، به بینشی آینده‌نگرانه و خلق تصاویر چندگانه که احتمال وقوع آن‌ها در آینده بیشتر است نیاز دارند. این مهم در فرایندهای تصمیم‌سازی عمومی، به‌ویژه در چشم‌اندازهای مربوط به مشکلات پانزده‌گانه جهانی و رفع آن‌ها که طیف وسیع‌تری از افراد را در حوزه‌های منطقه‌ای، ملی و نیز جهانی تحت تأثیر قرار می‌دهد، بیشتر دیده می‌شود.

مطالعه آینده بخشی مهم از فرایند تصمیم‌سازی عمومی است. موفقیت مطالعات آینده‌پژوهانه در بحث تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری عمومی بیشتر است؛ زیرا در این حوزه‌ها به بحران‌ها پرداخته می‌شود و نیز بر موضوعاتی تمرکز دارند که قبلاً در بستر مسائل عمومی ارائه شده‌اند. مطالعات آینده باید وسیله‌ای برای پیش‌بینی بحران‌های بالقوه فراهم آورد تا بتوان از آن‌ها دوری کرد یا تأثیرات آن‌ها را محدود کرد. تشخیص و شناخت رویدادهای آینده از گذشته تا به امروز دغدغه اصلی حاکمان و سیاست‌گذاران از ابتدای هر تمدن بوده است. مطالعات آینده بخشی تعیین‌کننده در فرایند تصمیم‌گیری عمومی است که تأثیر متمایزی در آینده مطلوب هر جامعه دارد. نقش نخبگان در مطالعات آینده و سناریو پردازی بسیار برجسته است. آن‌ها سیاست‌ها و



راهبردهای ملی را طراحی می‌کنند و تأثیر مهمی در مسائل عمومی دارند» (پورعزت و همکاران، ۲۰۰۸: ۸۸۷).

#### ۶- کارکرد اصلی آینده‌نگاری در سیاست‌گذاری

پیدایش آینده‌نگاری به منزله عبارت و رویکردی مهم، راهبرد آینده‌پژوهان به‌منظور تأثیرگذاری بیشتر در سیاست‌گذاری بوده است. در محیطی که پیچیدگی در آن رو به افزایش است و عوامل متعددی در بروز رخدادها اثرگذارند، سیاست‌گذاران بیش‌ازپیش مجبورند محیطی پایدار فراهم کنند تا بتوانند پیامدهای مسائل پیش‌رو و سیاست‌ها را پیش از وقوع شناسایی کنند. آن‌ها باید به شکل راهبردی بیندیشند و دائماً برای کاهش غافل‌گیری، روبه‌جلو، منعطف و پویا فکر کنند تا با ترسیم تصاویر متعدد از آینده، پیامدهای متعدد اجرای سیاست‌ها را پیش‌بینی کرده، امکان انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری دولت‌ها در مقابل رخدادهای آتی را افزایش دهند. در سطح جهانی نیز چنین است و در نظر نگرفتن پیامدهای سیاست‌ها پیش از اجرای آن‌ها ممکن است به فجایع جهانی منجر شود. آینده‌نگاری به علت ماهیت و نوع فرایندهای خود (دورنگری، مشارکتی بودن، جامع و یکپارچه‌نگری و بازخورد و اصلاح دائمی) می‌تواند تصمیم‌گیران را در اجرای وظایفشان حمایت کرده، آن‌ها را برای بهبود ترسیم خط‌مشی‌های آینده‌گرایانه یاری رساند تا ضریب اطمینان موفقیت را در اجرای سیاست‌ها، هرچه بیشتر بالا برد و دستیابی به چشم‌اندازهای ترسیم‌شده را تسهیل و تسریع کند (دی‌کاستا و همکاران، ۲۰۱۵؛ هاواس و همکاران، ۲۰۱۰).

«پیدایش آینده‌نگاری به‌عنوان یک عبارت و رویکرد مهم، راهبرد آینده‌پژوهان به‌منظور تأثیرگذاری بیشتر بر سیاست‌گذاری می‌باشد. این عبارت در حوزه‌های خط‌مشی شهرت پیدا کرده است و تصمیم‌گیران آشنایی بیشتری با آینده‌نگاری در قیاس با آینده‌پژوهی دارند. این مشخصاً به مورد کاربرد آینده‌نگاری در خط‌مشی علم و فناوری برمی‌گردد. آینده‌نگاری علم و فناوری طی دهه گذشته [دهه ابتدایی قرن جدید]، بیشترین تأثیرگذاری را بر خط‌مشی در بین فعالیت‌های مربوط به آینده داشته است» (ریدی، ۲۰۰۹: ۴۲). در همه سیاست‌گذاری‌ها، به‌صورت رسمی یا غیررسمی، آینده‌مدنظر قرار داده می‌شود و در واقع آینده‌نگاری می‌تواند به کمک موارد زیر ارتباط با سیاست‌گذاری را تعیین کند:

تأثیر گذاری در سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران صاحب قدرت برای ارائه سیاست‌ها (خط‌مشی‌ها و اقدامات متناسب با آینده‌ای پایدار در سطوح گوناگون)

کمک به تشکیل جنبش‌های اجتماعی که تصمیم‌گیران و ساختارهای قدرت موجود را به چالش می‌کشند.

خلق بینش آینده‌نگرانه در اجرای پروژه‌های کوچک (حتی شاید اجرای تعداد بالای طرح‌های کوچک با هدف جا انداختن آینده‌نگاری در نهادهای کلان موجود، به ترویج آینده‌نگاری و کاربست آن در سیاست‌گذاری کمک بیشتری کند).

آینده‌نگاری با اجرای برنامه‌ریزی اقدام عملی و برگزاری کارگاه‌هایی که به دنبال تغییر نوع نگرش در یک منطقه یا سازمان خاص‌اند، اثربخش بوده و به شکل‌دهی خط‌مشی‌ها و تصمیمات در یک قلمرو محدود کمک کرده‌اند (گلن و همکاران، ۲۰۰۱).

با توجه به آن که تأثیر آینده‌نگاری به‌منزله جزء و مرحله‌ای پیش از برنامه‌ریزی پیش‌بینی تهدیدها و فرصت‌های آتی، ترسیم تصاویر چندگانه از آینده، خلق تفکر آینده‌نگر، گسترش تبادل نظر و یادگیری راهبردی در مجموعه‌ها، چشم‌اندازسازی وضعیت آتی، به چالش کشاندن مفروضات کلیشه‌ای از آینده و گردهم‌آوری نقطه نظرات و دیدگاه‌های متعدد ذی‌نفعان از راه ترسیم تصاویر بدیل و چندگانه محتمل از آینده را بر عهده دارد، در فرایندهای سیاست‌گذاری خرد و کلان که عوامل متعددی در آن حضور دارند، تأثیر بسزایی دارد. رابطه میان مطالعات آینده و تصمیم‌سازی عمومی به‌گونه‌ای است که می‌توان گفت مطالعات آینده ابزار اصلی برای سیاست‌گذاری است. در این مورد سه هدف برآورده می‌شود:

تحلیل‌های آینده‌نگرانه در مباحث عمومی شرکت داده می‌شوند و جوامع را از مشکلات آینده آگاه می‌کنند. تحلیل‌های آینده‌نگرانه پرسش‌های جدیدی را در مباحث عمومی و سیاستی مطرح می‌کنند.

مطالعه آینده‌روشی غالب است که برای مشاوره قبل از اقدام برای تغییرات اجتماعی گسترده به کار برده می‌شود. روش‌های آینده‌محور در زمان اعمال اصلاحات اجتماعی برای مشاوره و مذاکره میان گروه‌های متعدد ذی‌نفع او جلب نظر توافقی ایشان استفاده می‌شود.

مطالعه آینده، به‌ویژه در پروژه‌های آینده‌نگاری علم و فناوری، ابزاری برای تعریف اولویت‌های راهبردی در سیاست‌گذاری است (پورعزت و همکاران، ۲۰۰۸: ۸۸).

## پیشینه و سابقه پژوهش

از عمده پژوهش‌هایی که سال‌های اخیر در خصوص آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان به نگارش درآمده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. حسین‌پور (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان «واکاوی عوامل تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان (ابعاد و رویکردها)» روابط خارجی ایران و آذربایجان را از زاویه نظریه‌های گوناگون موردبررسی قرار داد. یکی از این نظریه‌ها، دیدگاه سازه‌نگاری است. انتظار می‌رفت که بعد از استقلال جمهوری آذربایجان سطح بالای همکاری‌ها را بین دو کشور داشته باشیم. در این پژوهش با در نظر گرفتن مفاهیم سازه‌نگاری، سؤال اصلی نوشتار این است که از این دیدگاه، چه عواملی بیشتر بر سردی روابط ایران و جمهوری آذربایجان اثرگذار بوده است؟ از زمان فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان، روابط تهران-باکو در سطح مطلوبی قرار داشته و با فراز و نشیب‌هایی در دو دهه اخیر همراه بوده است. عواملی مانند برخورداری از اشتراکات تاریخی و فرهنگی و وجود پتانسیل‌های موجود برای همکاری‌های اقتصادی به‌عنوان محرکی برای گسترش روابط دو طرف به حساب می‌آید؛ اما درعین حال این روابط با عوامل بازدارنده‌ای از قبیل تداوم اختلافات در مورد رژیم حقوقی دریای خزر، روابط با رژیم اسرائیل و... از جانب آذربایجان روبرو است. این پژوهش با اشاره‌ای کوتاه به پیشینه روابط ایران و جمهوری آذربایجان، فرصت‌ها و چالش‌ها روابط بین دو کشور را موردبحث و بررسی قرار می‌دهد.

موسوی و همکاران (۱۳۹۲)، در پژوهشی تحت عنوان «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جمهوری آذربایجان» بیان می‌دارد که در بررسی تحولات سیاست خارجی ایران در دوره معاصر، پرداختن به کیفیت روابط با کشورهای همسایه از اهمیت اساسی برخوردار است در میان کشورهای همسایه حفظ روابط با جمهوری آذربایجان به‌عنوان کشوری که با فروپاشی شوروی از اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک برخوردار گشت همیشه موردتوجه خاص سیاست‌سازان و تصمیم‌گیران دولت ایران بوده است. تا قبل از فروپاشی شوروی محدودیت‌های

ناشی از عدم استقلال آذربایجان امکان محدودی را برای توسعه تعاملات دو طرف فراهم می‌کرد، اما استقلال این جمهوری از شوروی زمینه‌های مناسبی را برای بسط روابط با ایران به وجود آورد. ابتدا نقش آفرینی متغیرها و عواملی مانند برخورداری از مشترکات تاریخی و فرهنگی پتانسیل مناسبی برای همکاری‌های اقتصادی به‌عنوان محرکه‌های گسترش روابط دو طرف قلمداد می‌شد اما از آن هنگام فرایند توسعه روابط دو کشور با موانع و عوامل بازدارنده مهمی مانند تفاوت در ماهیت حکومت‌ها، تداوم اختلافات در مورد رژیم حقوقی دریای خزر و برخورداری از جهت‌گیری‌های سیاست خارجی روبه‌رو بوده است، این موانع نقش جدی در عدم توسعه حداکثری روابط ایران و آذربایجان داشته‌اند. در این مقاله سعی خواهد شد به این سؤالات اساسی پاسخ داده شود که چه متغیرهایی در تنظیم رفتار سیاست خارجی ایران تأثیرگذار هستند و اصولاً منطق سیاست خارجی ایران در قبال جمهوری آذربایجان چیست؟ آیا گفتمان ایدئولوژیک نقشی در جهت‌گیری آن داشته است یا نه؟ موانع گسترش روابط فی‌مابین کدام‌اند؟

کولایی و اصولی (۱۳۹۱)، در پژوهشی تحت عنوان «چگونگی تغییر روابط امنیتی شده ایران و جمهوری آذربایجان» بیان می‌دارد که جمهوری آذربایجان پس از فروپاشی اتحاد شوروی و تغییر در ژئوپلیتیک مناطق شمالی ایران، اهمیت فزاینده‌ای در سیاست خارجی ایران پیدا کرده است. به دلیل همسایگی و پیوندهای تاریخی و فرهنگی، این دو کشور نمی‌توانند نسبت به مسائل امنیتی یکدیگر بی‌توجه باشند. در روابط ایران و جمهوری آذربایجان عوامل هویت‌بخش گوناگونی وجود دارد که جهت‌گیری دو کشور نسبت به هم را شکل می‌دهد. سؤالی که مطرح می‌شود این است که از سال ۱۹۹۵ چه عواملی سبب امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان شده است؟ نتیجه اصلی این نوشتار این است که مجموعه‌ای از عوامل مادی، عوامل ارزشی و هنجاری، اسلام سیاسی در ایران، سرشت غیردینی رژیم جمهوری آذربایجان، هویت قومی، همسویی آذربایجان با ماهیت اجتماعی نظام بین‌الملل، امنیتی شدن روابط دو کشور را از سال ۱۹۹۵ سبب شده است. در این نوشتار با روش تفسیرگرایی هرمنوتیک، موضوع بررسی می‌شود.

## روش شناسی پژوهش

آنچه نتایج هر پژوهش را ارزشمند و کاربردی می‌کند روش پژوهش ساختارمند، هدفمند و علمی است. پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت، بر اساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است. روش‌های گردآوری اطلاعات به دو شکل کتابخانه‌ای و میدانی بوده است.

در ادامه جهت رتبه‌بندی پیشران‌ها (متغیرها) توسط کارشناسان و نخبگان پرسش‌نامه‌ای تهیه شد. به منظور روایی (اعتبار) و این که پرسش‌نامه طرح‌شده تا چه اندازه معیارهای موردنظر را می‌سنجد از روش CVR (نسبت روایی محتوایی) استفاده شده است.

در این روش، از گروه نخبه خواسته شد تا به منظور مشخص نمودن پیشران‌های منتخب از بین پیشران‌های احصا شده، هر یک از سؤالات را بر اساس طیف سه‌بخشی لیکرت گویه «بسیار تأثیرگذار است»، گویه «تا حدودی تأثیرگذار است» و گویه «هیچ تأثیری ندارد» طبقه‌بندی کنند. بدین ترتیب برای تک‌تک سؤالات پرسش‌نامه، محاسبه گردید و سؤالاتی که CVR بالاتر از نمره حدنصاب را کسب کردند، تأیید شدند و در پرسشنامه‌ی مورد استفاده، سؤالاتی که نمره کمتر از جدول نمرات را کسب کردند از فهرست مربوط حذف شدند.

برای محاسبه ضریب پایایی، از روش موازی با روش آزمون‌های هم‌تاستفاده شده است. برای تأیید پایایی مهم‌ترین پیشران‌های استخراج‌شده از پرسشنامه‌ها، از تکنیک ماتریس اثرات متقاطع استفاده شد. با مقایسه مهم‌ترین پیشران‌های شناسایی شده از طریق پرسشنامه‌ها و ماتریس اثرات متقاطع مشخص شد، پیشران‌هایی که به‌عنوان پیشران‌های مؤثر، از دو طریق مختلف به دست آمدند، یکسان بوده، بنابراین پژوهش از پایایی برخوردار است.

داده‌های کیفی با پرسش‌نامه و از طریق مصاحبه و بررسی اسناد و داده‌های کمی به‌کاررفته در این پژوهش به‌صورت عددی و از طریق وزن دهی پرسش‌نامه‌های دلفی تهیه شده است.

در گام اول در خصوص جمع‌آوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق از روش کتابخانه‌ای (کتاب‌ها، مقاله‌ها، گفتگوها، اسناد و مدارک و مصاحبه‌ها) استفاده شده و در گام دوم این پژوهش، با استفاده از مصاحبه، فهرستی از پیشران‌های منتخب از بین پیشران‌های

احصا شده اولیه مدنظر خبرگان به دست آمد. هدف ما از این کار تحدید متغیرها از طریق خبرگان است. با توجه به این که بخش اعظم اعتبار و استناد پژوهش به تعیین پیشران‌های مؤثر به دست آمده بستگی دارد ما نیز در تعیین این پیشران‌ها توجه و حساسیت لازم را داشتیم.

در ابتدا با مراجعه به نخبگان، مهم‌ترین موارد مؤثر در روابط دو کشور احصا گردید. پس از جمع‌آوری داده‌ها و شناسایی اولیه پیشران‌ها در چارچوب مدل دلفی، پانزده پرسشنامه منحصراً بین نخبگان اجرایی و دانشگاهی (جامعه آماری پژوهش) که تخصص و تجربه کافی پیرامون مسائل امنیتی و روابط بین‌الملل را داشتند و کارشناسان و نخبگان محقق در حوزه روابط ایران و جمهوری آذربایجان توزیع شد و از ایشان خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع به متغیرها، بر مبنای میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها با اعدادی در طیف ۰ تا ۳ امتیاز دهند. در این امتیازدهی، «۰» به منزله بدون تأثیر، «۱» به منزله تأثیر ضعیف، «۲» به منزله تأثیر متوسط و «۳» به معنای تأثیر قاطع است. سپس امتیازها در ماتریس متقاطع وارد شد تا در چارچوب نرم‌افزار آینده‌نگاری میک مک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هر کدام از پیشران‌های احصا شده با سایر پیشران‌ها جهت تبیین روابط میان پیشران‌های مؤثر از طریق تکنیک تحلیل اثرات متقاطع سنجیده شود و با مشخص کردن پیشران‌های کلیدی نمودارهای لازم به‌عنوان خروجی به دست آید.

### ۱- رویکرد تحلیل تأثیرات متقابل

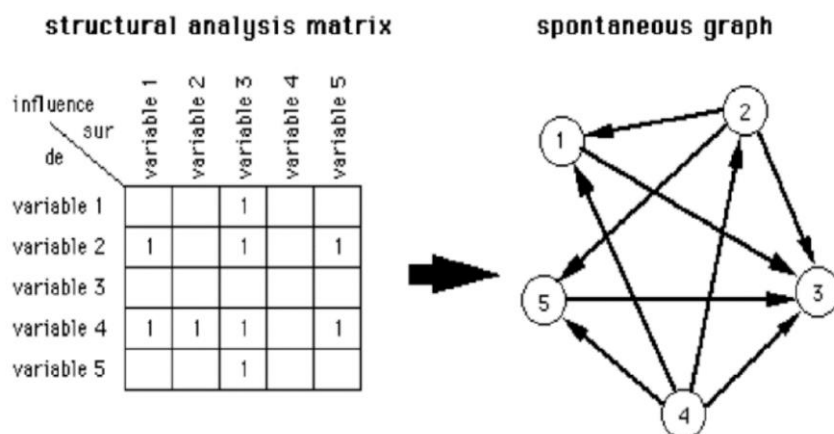
یکی از ابزارهای کاربردی در تحلیل سیستم‌های پیچیده تحلیل تأثیرات متقابل است. روش تحلیل تأثیرات متقابل روشی خبره محور است که نتایج کمی از آن به دست می‌آید. بنیان اصلی روش تحلیل تأثیرات متقابل بر ماتریس‌های تأثیرات استوار است. در دهه‌های اخیر، از ابزار ماتریس تأثیرات در حوزه‌های مرتبط با آینده بسیار استفاده شده است. به‌منظور بررسی سیستم و پویایی آن، از ماتریس‌های تأثیرات استفاده می‌شود. کاربرد ماتریس تأثیرات به سه دسته تقسیم می‌شود (گودت و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۶):

- تحلیل ساختاری
- راهبردهای بازیگران
- تأثیرات متقابل احتمال

هریک از کاربردهای سه‌گانه ماتریس‌های تأثیرات متقابل رویکرد ویژه‌ای را از به‌کارگیری روش تحلیل تأثیرات متقابل فراهم می‌آورد (مایلز و کینان، ۲۰۰۲).

## ۲- تحلیل ساختاری با استفاده از نرم‌افزار میک مک

روش ساختاری روشی است که برای تحلیل روابط بین متغیرها، خصوصاً در سیستم‌های گسترده و دارای ابعاد متعدد، به کار می‌رود. پتانسیل این روش در استفاده از داده‌های کیفی در کنار داده‌های کمی باعث شده این روش به یکی از روش‌های پرکاربرد در آینده‌پژوهی تبدیل شود. در این روش، متغیرهای مؤثر بر سیستم در ماتریسی  $N \times N$  قرار می‌گیرند و بر اساس نظر گروه کارشناسان در قالب اعداد ۰، ۱، ۲، ۳ ارزش‌گذاری می‌شوند. این ماتریس مبنای تحلیل‌های بعدی را تشکیل می‌دهد و خروجی‌های متعددی از این روابط به دست می‌آید. در نهایت، متغیرها بر اساس تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در محور مختصات پراکنده می‌شوند. بر اساس پراکنش متغیرها در محور مختصات، ویژگی آن‌ها مشخص می‌شود و مبنای تحلیل مدیران و برنامه‌ریزان در مراحل بعدی قرار می‌گیرد. نرم‌افزار میک مک از بهترین نرم‌افزارهایی است که به‌منظور پیاده‌سازی تحلیل ساختاری طراحی شده و توسعه یافته است. این تکنیک برای محاسبات پیچیده ماتریس متقاطع در تحلیل‌های سیستمی طراحی شده است. خروجی‌های نرم‌افزار به‌صورت جداول و نمودار می‌توانند در درک روابط سیستم و چگونگی عمل آن در آینده کمک بسزایی باشد (ربانی، ۱۳۹۱: ۲۵۹). نرم‌افزار جدید میک مک را مؤسسه نوآوری کامپیوتری فرانسوی تحت نظارت مرکز سازمان تحقیقات و راهبرد چشم‌انداز طراحی کرده و در تصمیم‌گیری‌های راهبردی و چشم‌اندازسازی به کار می‌رود (قلم‌بر، ۱۳۹۰: ۱۲۳). این روش را مایکل گودت ابداع کرد. گودت روش پیش‌بینی به‌وسیله میک مک را در سه مرحله: بررسی متغیرها، بررسی ارتباط بین متغیرها و شناسایی متغیرهای کلیدی ارائه کرده است (گودت، ۲۰۱۲: ۱۸-۱۲).



شکل ۱. ماتریس تحلیل ساختاری (گودت، ۲۰۱۲: ۱۶-۱۵)

## یافته‌های پژوهش

شناسایی شاخص‌های اولیه و تشکیل ماتریس اثرات متقاطع طبقه‌بندی پیشران‌های تأثیرگذار در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، در چارچوب یک ماتریس  $n \times n$  صورت گرفت. به این منظور، پس از برگزاری جلسات با نخبگان و خبرگان، پیشران‌های تأثیرگذار پژوهش شناخته شدند و ماتریسی با ابعاد  $20 \times 20$  شکل گرفت. در ادامه، با وارد کردن پیشران‌ها به نرم‌افزار آینده‌نگرانه میک میک، به تعریف هر کدام از پیشران‌ها اقدام شد و سپس، با تشکیل ماتریس اثرات متقاطع در گام بعدی، از نخبگان خواسته شد تا به امتیازدهی شاخص‌های موردبررسی برحسب میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها بپردازند.



جدول ۱. امتیاز پیشران‌ها بر حسب میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

انداختن نظامی و خرید تجهیزات نظامی از اسرائیل	روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل	جنگ جمهوری آذربایجان با ارمنستان	منابع ایران و جمهوری آذربایجان در ترکمنستان	منابع ایران و جمهوری آذربایجان در ارمنستان	منابع ایران و جمهوری آذربایجان در ترکیه	
P6	P5	P4	P3	P2	P1	
۲	۱	۲	۲	۲	۲	P1
۲	۲	۲	۲		۲	P2
۱	۱	۱		۲	۲	P3
۲	۲		۲	۲	۲	P4
۲		۲	۲	۲	۲	P5
	۲	۲	۲	۲	۲	P6
۲	۲	۲	۱	۲	۲	P7
۲	۲	۲	۲	۲	۲	P8
۲	۲	۲	۲	۲	۲	P9
۲	۱	۲	۲	۲	۲	P10
۱	۱	۲	۲	۱	۲	P11
۲	۱	۲	۱	۲	۱	P12
۱	۲	۲	۲	۱	۲	P13
۳	۲	۱	۲	۲	۲	P14
۲	۲	۲	۱	۱	۱	P15
۱	۱	۲	۲	۲	۲	P16
۳	۲	۳	۲	۲	۲	P17
۳	۲	۲	۲	۲	۲	P18
۱	۱	۱	۱	۱	۲	P19
۲	۲	۲	۲	۱	۲	P20

ردیف	نویسنده	عنوان مقاله	مجله	شماره	صفحه	سال
P1	روابط ایران و شیعیان جمهوری آذربایجان					
P2	فرهنگ باستان‌گرایی در سده هفتم جمهوری آذربایجان					
P3	کیهان‌گرایی ایران باستان - جمهوری آذربایجان - روسیه					
P4	فرهنگ سربازان گارد گمنام ایران جمهوری آذربایجان					
P5	تولیدکننده دانش و رابطه جمهوری آذربایجان با روسستان					
P6	تولیدکننده دانش و روابط جمهوری آذربایجان با روسیه					
P7						
P8						
P9						
P10						
P11						
P12						
P13						
P14						
P15						
P16						
P17						
P18						
P19						
P20						

نوعیت هسته‌های ایران	آذربایجان ایران جهت تحصیل در جمهوری	مسئله فریاد	خطور سخت نظامی در منطقه	فصله گرفتن جمهوری آذربایجان از آمریکا	محو مغایرت	ایران هدف برقراری ارتباط با جمهوری آذربایجان	
P20	P19	P18	P17	P16	P15	P14	
۲	۱	۲	۲	۲	۲	۲	P1
۲	۱	۲	۲	۲	۲	۲	P2
۱	۱	۱	۲	۲	۱	۱	P3
۱	۲	۲	۲	۱	۲	۲	P4
۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	P5
۲	۱	۲	۲	۱	۲	۲	P6
۱	۲	۲	۲	۲	۲	۲	P7
۲	۲	۲	۲	۲	۱	۲	P8
۲	۱	۲	۲	۲	۱	۲	P9
۱	۱	۲	۲	۲	۱	۱	P10
۱	۱	۱	۲	۲	۱	۲	P11
۱	۱	۱	۲	۲	۲	۲	P12
۲	۱	۲	۲	۲	۱	۱	P13
۲	۱	۱	۲	۱	۲	۱	P14
۲	۱	۲	۲	۲	۱	۲	P15
۲	۱	۲	۱	۱	۲	۱	P16
۲	۱	۲	۱	۱	۱	۲	P17
۲	۱	۱	۲	۱	۲	۲	P18
۲	۱	۲	۲	۲	۲	۲	P19
							P20

بنابراین، همان‌گونه که در روش پژوهش بیان شد، با توجه به شدت اثرات، به متغیرهای موردتحقیق امتیازهایی از ۰ تا ۳ داده شد. با اتکا به یافته‌های به‌دست آمده از جدول ۲، می‌توان گفت که شاخص پرشدگی ماتریس ۹۵ درصد است که این میزان نشان‌دهنده پیوستگی و تأثیرگذاری زیاد پیشران‌های شناسایی شده بر یکدیگر است. این نتایج بیانگر این است که تعداد روابط با اثرگذاری متوسط نسبت به سایر روابط بسیار زیاد است و روابط با شدت کم درصد بسیار کمی را از مجموع روابط تشکیل داده است. روابط با شدت زیاد سهم کمی را از مجموع روابط دارد.

جدول ۲

Indicator	Value
Matrix size	۲۰
Number of iterations	۲
Number of zeros	۲۰
Number of ones	۱۱۶
Number of twos	۱۴۶
Number of threes	۱۱۸
Number of P	۰
Total	۳۸۰
Fillrate	۹۵٪

### ۱- تحلیل میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل

بر اساس ماتریس اثرات مستقیم، جمع سطرهاى ماتریس نشان‌دهنده میزان اثرگذاری و جمع ستون‌ها نشان‌دهنده میزان اثرپذیری یک عامل از سایر عوامل است.

جدول (۳)

N°	پیشران	اثرگذاری	اثرپذیری
۱	p1	۴۴	۳۹
۲	p2	۴۲	۴۰
۳	p3	۴۲	۲۹
۴	p4	۴۲	۴۴

N°	پیشران	اثرگذاری	اثرپذیری
۵	p5	۳۷	۴۷
۶	p6	۴۰	۳۹
۷	p7	۳۲	۳۸
۸	p8	۴۳	۴۷
۹	p9	۳۴	۴۵
۱۰	p10	۴۴	۳۶
۱۱	p11	۳۲	۳۳
۱۲	p12	۳۳	۳۵
۱۳	p13	۳۴	۳۲
۱۴	p14	۳۹	۳۸
۱۵	p15	۳۸	۳۶
۱۶	p16	۴۰	۴۰
۱۷	p17	۴۶	۳۹
۱۸	p18	۴۰	۳۹
۱۹	p19	۲۵	۳۲
۲۰	p20	۳۵	۳۴
	Totals	۷۶۲	۷۶۲

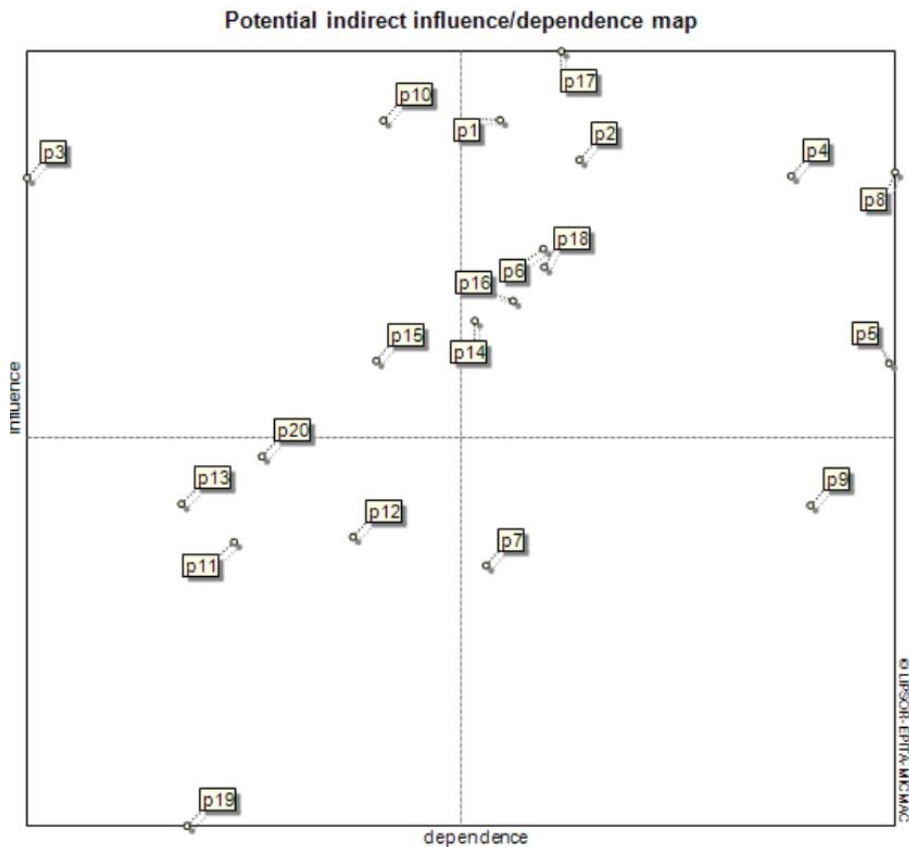
در میان بیست پیشران ذکر شده، پیشران «پذیرش بورسیه دانشجویان آذری‌زبان ایرانی جهت تحصیل در جمهوری آذربایجان» کمترین میزان تأثیرگذاری را داشته است. بر اساس نتایج نرم‌افزار درباره میزان اثرپذیری پیشران‌ها از یکدیگر، پیشران‌های ۵ و ۸ بیشترین تأثیرپذیری را از سایر عوامل داشته است. پیشران‌های ۹ و ۴ نیز از تأثیرپذیرترین پیشران‌ها در بین بیست پیشران نهایی می‌باشند.

## ۲- تحلیل پایداری / ناپایداری سیستم بر اساس پلان اثرگذاری و اثرپذیری

### مستقیم

پراکنش پیشران‌ها روی پلان اثرگذاری - اثرپذیری نشان‌دهنده ویژگی کلی سیستم است و بر اساس شکل پراکنندگی پیشران‌ها روی پلان مشخص می‌شود که سیستم پایدار است یا ناپایدار.

سیستم‌های ناپایدار، با پیشران‌هایی که هم اثرگذارند و هم اثرپذیر، تحولات شدیدی در آینده خواهند داشت و وضعیت کنونی آن‌ها پایدار نخواهد ماند. در این حالت، پراکنش پیشران‌ها لوزی شکل و از جنوب غربی به شمال شرقی نمودار خواهد بود؛ اما چنانچه سیستم دارای تعداد زیادی پیشران‌های اثرگذار و در سمت مقابل تعداد زیادی عوامل اثرپذیر باشد و پراکنش متغیرها به شکل L از سمت چپ نمودار ظاهر شود، سیستم پایدار است و شرایط کنونی سیستم در آینده تغییر چندانی نخواهد کرد. مطابق نتایج خروجی میک میک، بر اساس نظر خبرگان، وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان تا حدودی ناپایدار است و شرایط کنونی حاکم، در آینده امکان تغییر خواهد داشت.



### ۳- وضعیت متغیرها روی نواحی پلان اثرگذاری و اثرپذیری

پیشران‌های ناحیه یک (دووجهی یا راهبردی): پیشران‌ها بر اساس موقعیت قرارگیری به چهار نوع تقسیم می‌شوند که هر کدام در یکی از نواحی چهارگانه پلان اثرگذاری-اثرپذیری قرار می‌گیرند. پیشران‌های دووجهی دارای دو ویژگی مشترک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادند و هر تغییری بر روی این پیشران‌ها در سایر پیشران‌ها نیز واکنش و تغییری ایجاد خواهد کرد. پیشران‌های ۲ و ۴ در ناحیه پیشران‌های راهبردی قرار گرفته‌اند.

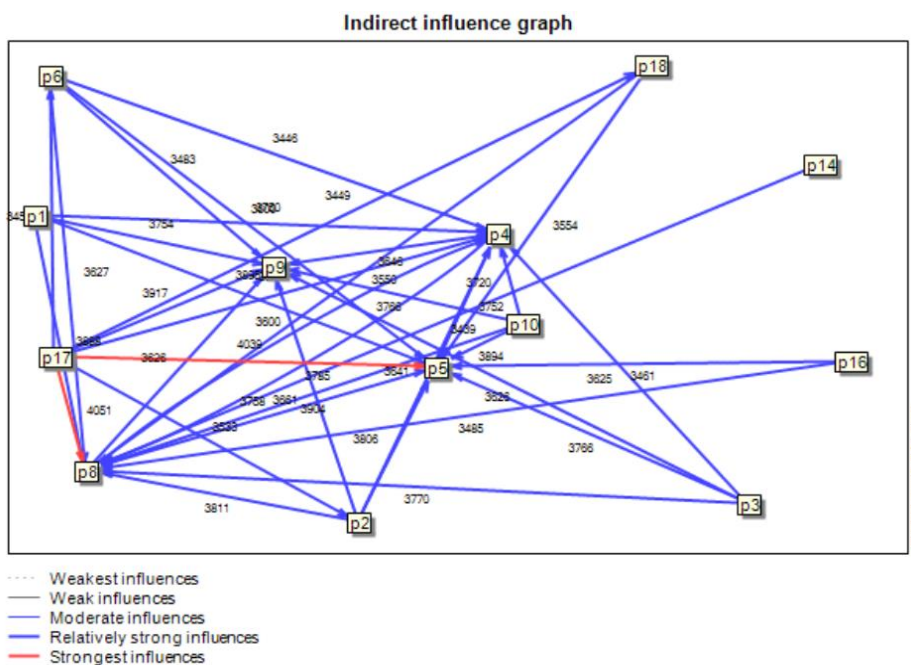
پیشران‌های ناحیه دو (تأثیرگذار): پیشران‌های ناحیه دو بیش از اینکه از سیستم تأثیر پذیرند بر آن تأثیر می‌گذارند. بر اساس نرم‌افزار میک مک، پیشران‌های ۱۰، ۱۵ و ۳ در این ناحیه قرار گرفتند که بیان‌گر تأثیرگذاری این پیشران‌ها می‌باشد.

پیشران‌های ناحیه سه (مستقل): پیشران‌های این ناحیه به‌طور میانگین اثرگذاری و اثرپذیری کمتری دارند. به این معنا که نه زیاد از سیستم تأثیر می‌پذیرند و نه زیاد بر آن تأثیر می‌گذارند. در این ناحیه پیشران‌های ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۰ و ۱۹ از پیشران‌های مستقل می‌باشند.

پیشران‌های ناحیه چهار (تأثیرپذیر): پیشران‌های این ناحیه تأثیرگذاری کمی بر سیستم دارند و خود تابع تغییرات در سایر متغیرها هستند. پیشران‌های ۷ و ۹ از پیشران‌های تأثیرپذیر می‌باشند.

### ۴- تحلیل گراف اثرگذاری

گراف اثرگذاری نشان‌دهنده روابط پیشران‌ها و چگونگی اثرگذاری آن‌ها بر همدیگر است. این گراف در قالب خطوط قرمز و آبی نشان داده می‌شود که انتهای هر خط با یک پیکان نشان داده شده و بیانگر جهت اثرگذاری هر پیشران است. خطوط قرمز نشان‌دهنده اثرگذاری شدید عوامل بر همدیگر است و خطوط آبی، با تفاوت در ضخامت، روابط متوسط تا ضعیف را نشان می‌دهد.



شکل ۳

وضعیت روابط در گراف اثرگذاری بیانگر این است که پیشران P17 «حضور سخت نظامی در منطقه» به شدت بر P5 «روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل» و P18 «ترویج پان ترکیسم در شمال غرب ایران توسط جمهوری آذربایجان» تأثیرگذار خواهد بود؛ و این دو پیشران P5, P8 به شدت تحت تأثیر P17 قرار دارند.

شناسایی پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، وابسته به عوامل و شرایط گوناگون اقلیمی، سیاسی، منافع طرفین و همچنین منافع سایر ذی‌نفعان می‌باشد. در این پژوهش سعی شده در خصوص تمامی پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، از خبرگان و کارشناسان مرتبط در این زمینه به روش دلفی نظرسنجی شود و در نرم‌افزار ساختاری میک مک ارتباط این عوامل با هم سنجیده شود و پیشران‌های برتر، در حکم پیشران‌های مؤثر و پیشران‌های با ضریب تأثیر بالا، استخراج شوند. این پیشران‌های کلیدی و تأثیرگذار جدول ۴، پیشران‌هایی هستند که باید در تعیین استراتژی‌ها، مشخص نمودن الگوهای



روابط بین‌الملل و تعیین مناسبات مختلف با سایر ذی‌نفعان، از طرف سیاست‌گذاران و ارگان‌های مربوط در نظر گرفته شوند.

جدول ۴

N°	پیشران	تعریف پیشران
۱	P6	اخذ حمایت نظامی و خرید تجهیزات نظامی از اسرائیل
۲	P12	نزدیک‌تر شدن روابط جمهوری آذربایجان با روسیه
۳	P14	افزایش تعاملات و تأثیرگذاری آمریکا، روسیه و چین در جمهوری آذربایجان
۴	P15	محور مقاومت
۵	P16	فاصله گرفتن جمهوری آذربایجان از آمریکا
۶	P18	مسئله قره‌باغ

## نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر، تعیین و شناسایی پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، ارائه دسته‌بندی جامع از آن‌ها و سپس تعیین اهمیت و اولویت هر یک از عوامل شناسایی شده بود. برای دست‌یابی به این هدف، در ابتدا پس از مرور جامعی بر ادبیات تحقیق، بیست پیشران نهایی تأثیرگذار در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، با استفاده از روش دلفی و نظر خبرگان، شناسایی و با تحلیل ساختاری سنجیده شد. در ابتدا چهار دسته از پیشران‌های دوجبهی، تأثیرگذار، مستقل و تأثیرپذیر شناسایی شدند و در نهایت، با ارزیابی بیست پیشران یادشده -در نتیجه تحلیل‌های ماتریس پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری- با روش‌های مستقیم و غیرمستقیم، شش پیشران کلیدی و اهرمی دارای بیشترین تأثیر بر وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان شناخته شد. مقایسه بین پژوهش‌های گذشته و پژوهش حاضر نشان می‌دهد که از بین پژوهش‌های صورت گرفته درباره موضوع «روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان» نتایج پژوهش حسین‌پور (۱۳۹۹)، بیشتر بر وضعیت روابط خارجی ایران و آذربایجان و واکاوی عوامل تأثیرگذار بر آن از زاویه نظریه‌های گوناگون تأکید دارد و به شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و آذربایجان پرداخته نشده است. همچنین در پژوهش‌های انجام شده مبتنی بر شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده، پژوهش

حاضر از حیث روش و رویکرد پژوهش هم‌راستا با نتایج پژوهش علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۷)، حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۸) و امیری و همکاران (۱۳۹۸) است.

در جمع‌بندی پژوهش می‌توان بیان داشت که راهبرد صحیح در منطقه با در نظر گرفتن صرفه و صلاح جمهوری اسلامی ایران مستلزم تحلیل، بررسی و شناخت تمامی پیشران‌ها و در ادامه مشخص نمودن پیشران‌های تأثیرگذار با اشراف کامل نسبت به تمام بازیگران سیاسی و ذی‌نفعان می‌باشد، از مهم‌ترین نتایج تحقیق آن است که با استفاده از پیشران‌های شناسایی شده و با در نظر گرفتن میزان اولویت و اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها بر یکدیگر می‌توان وضعیت پایداری منطقه در آینده را سنجید و نسبت به تعیین راهکار و همچنین تبیین برنامه‌های بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت اقدامات لازم را انجام داد. همچنین ارائه مشاوره به سیاست‌گذاران به‌منظور تصمیم‌گیری برای اقدامات سیاسی، امنیتی، نظامی و دیپلماتیک با هدف حفظ منافع ملی و اثرگذاری در موازنه قدرت و همچنین پیشبرد شرایط به سمت وضعیت مطلوب، می‌تواند با کمک گرفتن از نتیجه این پژوهش محقق گردد. لزوم توجه مسئولین، برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان به پیشران‌های تأثیرگذار بر روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، امری بدیهی و موردنیاز در راستای تأمین امنیت منطقه، حفظ صلح و ثبات، تعامل حداکثری با همسایگان و همچنین قطع دست دشمنان (آمریکا و رژیم غاصب صهیونیستی) از منطقه می‌باشد.

لازم به ذکر است بر اساس سند چشم‌انداز توسعه بیست‌ساله (۱۴۰۴) جمهوری اسلامی ایران، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، سیاست‌های ابلاغی و اجرایی دولت‌های اخیر مانند دولت‌های دهم، یازدهم، دوازدهم و سیزدهم تاکنون برای همه دولت‌ها تعامل حداکثری با همسایگان مهم بوده و دیگر اسناد بالادستی نیز همه تأکید بر روابط حسنه با همسایگان دارند.

بر اساس نتایج به‌دست آمده در این پژوهش و با توجه به فرصت‌ها و محدودیت‌های موجود، پیشنهادهای ذیل جهت انجام مطالعات آتی در این حوزه مطرح می‌گردد:

با توجه به شناسایی مهم‌ترین پیشران‌های دارای اولویت پیشنهاد می‌گردد پیشران‌های احصا شده در یک بستر مطالعاتی جامع موردبررسی و ارزیابی قرار گیرند؛ و سناریوهای محتمل درباره‌ی آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان تدوین گردد.

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی به بررسی اولویت‌بندی سناریوهای محتمل و تدوین نظام هشداردهی دربارۀ وقوع هر کدام از سناریوهای محتمل پرداخته شود. با توجه به اهمیت و ماهیت پژوهش‌های با رویکرد آینده‌پژوهی پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده جهت شناسایی و تحلیل بازیگران کلیدی تأثیرگذار در روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از نرم‌افزارهای Actor Base و Mactor Base نیز استفاده گردد.

## فهرست منابع

- امیر احمدیان، بهرام. (۱۳۶۷). جغرافیای قفقاز. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- امیری، هدایت و نیلی‌پور طباطبایی، سید اکبر. (۱۳۹۸). شناسایی پیشران‌های کلیدی مؤثر بر آینده نفت خام در افق ۱۴۱۴ با استفاده از روش تحلیل اثرات متقاطع. فصلنامه مدیریت کسب‌وکار، ۱۱(۴۳)، ۳۸۴-۴۰۹.
- آینده‌بان. (۱۳۹۶). آینده‌پژوهی ایران ۱۳۹۶. شهر: تهران، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- پدرام، عبدالرحیم. (۱۳۹۳). آینده‌پژوهی در یک نگاه. شهر: تهران، سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا.
- حسین‌پور، زهرا. (۱۳۹۹). واکاوی عوامل تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان (ابعاد و رویکردها). فصلنامه مطالعات منافع ملی، ۶(۲۲)، ۹۱-۱۱۲.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ پوراحمد، احمد و نصرتی‌هشی، مرتضی. (۱۳۹۸). آینده‌پژوهی در بافت فرسوده شهری - مطالعه موردی: ناحیه یک، منطقه ۹ شهر تهران. فصلنامه اطلاعات جغرافیایی، ۲۸(۱۰۹)، ۳۷-۵۵.
- خسروی‌پور، بهمن و پورفاتح، نصیبه. (۱۳۹۷). ضرورت آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشاورزی. فصلنامه مطالعات آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری، ۴(۱)، ۷۰-۸۰.
- ربانی، طاهرا. (۱۳۹۱). روش تحلیل ساختاری، ابزاری برای شناخت و تحلیل متغیرهای مؤثر بر آینده موضوعات شهری. نخستین همایش ملی آینده‌پژوهی، تهران.
- رضائیان، احد و کاظمی، معصومه. (۱۳۹۳). تصویرپردازی و کلان‌تصاویر آینده سیاست جهانی؛ تصویرپردازی روشی مناسب برای شناخت آینده در جهان پیچیده. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۶(۳)، ۱۷۳-۲۰۰.
- طاعتی، مهکامه؛ کشاورز ترک، عین‌الله؛ قاسمی، حاکم و درویشی سه تلانی، فرهاد. (۱۴۰۰). تأثیر آینده‌نگاری در تقویت سیاست‌گذاری و حکمرانی پیش‌نگر با تأکید بر چشم‌اندازهای جهانی. فصلنامه سیاست‌نامه علم و فناوری، ۱۱(۱)، ۱۸-۳۴.
- عباسی، مجید و موسوی، سید محمدرضا. (۱۳۹۲). روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، بسترهای همگرایی و زمینه‌های واگرایی. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۶(۲)، ۶۱-۸۰.
- علی‌اکبری، اسماعیل؛ پوراحمد، احمد و جلال‌آبادی، لیلا. (۱۳۹۷). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی. فصلنامه گردشگری و توسعه، ۷(۱)، ۱۵۶-۱۸۷.
- قلم‌بر، محمدمین. (۱۳۹۰). آینده‌نگاری توسعه محصول با رویکرد برنامه‌ریزی بر مبنای سناریو (مطالعه موردی: صنعت نفت). پایان‌نامه دکتری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه شهید بهشتی.
- کولایی، الهه. (۱۳۸۴). ایران و روسیه، فرصت‌ها، تهدیدها و چالش‌ها، کتاب امنیت بین‌الملل ۲. تهران: انتشارات ابرار معاصر.

کولایی، الهه و اصولی، قاسم. (۱۳۹۱). چگونگی تغییر روابط امنیتی شده ایران و جمهوری آذربایجان. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۱(۵)، ۹۴-۷۵.

کرباسیان، قاسم. (۱۳۹۳). روابط بین‌الملل. قم: پژوهشکده باقرالعلوم (ع).

گودرزی، غلامرضا. (۱۳۹۴). پیش‌درآمدی بر آینده‌نگری الهی. قم: موسسه آینده روشن.

گلن، جروم کلیتون و گوردن، تئودور. (۱۳۹۳). دانشنامه بزرگ روش‌های آینده‌پژوهی (ترجمه مرضیه کیقبادی و فرخنده ملکی‌فر) (جلد اول). تهران: انتشارات تیسرا.

محمدی، سعید و شفیعی سروستانی، اسماعیل. (۱۴۰۰). تأثیر روابط جمهوری آذربایجان و آمریکا بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران از ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۷ م. پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، ۴(۲) (پیاپی ۱۴)، ۱۰۶-۷۹.

موسوی، سید محمد، موسوی، سید محمدرضا، نصیری، سوناز. (۱۳۹۲). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جمهوری آذربایجان، همایش ملی ژئوپلیتیک جنوب غرب آسیا؛ مسائل تحولات و چشم انداز.

واعظی، سید کمال؛ قمیان، محمدمهدی و وقفی، سید حسام. (۱۳۹۶). آینده‌پژوهی در علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش؛ ملاحظات، دستاوردها و اثرات. فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، ۵(۳)، ۴۶-۳۱.

- Bengston, D. (۲۰۱۸). Principles for Thinking about the Future and Foresight Education. *World Futures Review*, ۱۰(۳). ۱-۲۲.
- Da Costa, O., Warnke, P., Cagnin, C. & Scapolo, F. (۲۰۱۵). The impact of foresight on policymaking: insights form FORLEARN mutual learning process. *Technology Analysis & Strategic Management*, ۲۰(۳), ۱-۲۰.
- FOREN, (۲۰۰۱). Foresight for Regional Development Network, A Practical Guide to Regional Foresight. European Commission Search Directorate General STRATA Programme.
- Glenn, J. C., Gordon, T. J. & Dator, J. (۲۰۰۱). Closing the deal: how to make organizations act on futures research. *Foresight*, ۳(۳), ۸۹-۱۷۷.
- Godet, A. J., Meunier, M. F. & Roubelat, F. (۲۰۰۳). Structural analysis with the MICMAC method & actors' strategy with MACTOR method. , AC/UNU Millennium Project: Futures Research Methodology-۷۲۰, AC/UNU, Washington, DC
- Havas, A., Schartinger, D. & Weber, M. (۲۰۱۰). The impact of foresight on innovation policy-making: recent experiences and future perspectives. *Research Evaluation*, ۱۹(۲), ۹۱-۱۰۴.
- Miles, I., & Keenan, M. (۲۰۰۲). Practical Guide to Regional Foresight in the UK. European Communities, Luxembourg.

Pourezzat, A. A., Mollae, A. & Firouzabadi, M. (۲۰۰۸). Building the future: Undertaking proactive strategy for national outlook. *Futures*, ۴۰ (۱۰), ۸۸۷-۸۹۲.

Riedy, C. (۲۰۰۹), "The influence of futures work on public policy and sustainability". *Foresight*, ۱۱(۵), p. ۴۰-۵۶.

